Културната политика на министър Стоян Омарчевски и Денят на народните будители

Мария Младенова

От Освобождението на България до 9.IX.1944 г. в страната са избирани 58 правителства, а 78 пъти е назначаван нов министър на народното просвещение.

Сред всички министри с изключителните си заслуги блести Константин Иречек – чехът, който остава в България пет години и на практика основава системата на народното образование и културните институции. Сред министрите той е най-признатият учен в Европа – доктор по история и доцент в Пражкия университет, по-късно професор. Още шестима професори изпълняват задълженията на просветен министър, а в състава им има както доктори на науките, включително на чуждестранни университети, така и действителни членове и член-кореспонденти на БАН. За чест на българското училище негови министри са били националните поети П. Р. Славейков, Ив. Вазов и К. Величков, строителят на националната култура и наука проф. д-р Иван Д. Шишманов, писателите Митрополит Климент Търновски (Васил Друмев) и Цанко Церковски, (21.с. 16-17), който е първият заел поста на министър на просвещението в кабинета на Ал. Стамболийски, но остава на него само няколко месеца – от 7.X.1919 до 21.V.1920 г.

След него на тази длъжност е назначен Стоян Омарчевски, 53-тият министър, оглавил МНП в 40-ото правителство на България. Ръководи го от 21.V.1920 до преврата на 9.VI.1923 г., като развива активна съзидателна дейност в областта на просветата и културата, с която оставя трайни следи в образователната и културната история на страната ни, резултат от богатата му обща култура и завидната му ерудиция. Не случайно е притежавал най-голямата лична библиотека в България по онова време.

Големият политик, общественик, културен деец и реформатор на българското образование Стоян Омарчевски е роден на 23.12.1885 г. в Нова Загора, където през 1908 г. завършва гимназия. Сред съучениците му са бъдещият академик Петко Стайнов и големият български художник проф. Димитър Гюдженов. През 1905 г., едва двадесетгодишен, става член на БЗНС, а през 1908 г. става член на първата студентска земеделска група заедно със Спас Дупаринов, Петър Янев и Александър Оббов. Завършва философия, педагогика (1912) и право (1917) в Софийския университет. Известно време учителства в Белоградчик и Видин. От 1909 г. сътрудничи на в.„Земеделско знаме”, а от 1927 до 1934 г. е негов главен редактор. От 1913 до 1941 г., с прекъсвания от 1924 до 1926 г. и от 1935 до 1937 г. е депутат от Видин и Враца в Народното събрание (24). Умира внезапно на 10.03.1941 г. в кабинета си, работейки над нов проектозакон за построяването на сграда на народната опера, която много преди това е направил държавна институция. Ненадейната смърт го грабва от поста председател на парламентарната комисия по въпросите на образованието и просветата.

Когато през 1920 г. поема поста на министър на народното просвещение в правителството на Александър Стамболийски, Стоян Омарчевски проявява завидна енергия, деловитост, воля за дейност и желание да бъде истински полезен на България и народа й.

У съвременниците си оставя спомена за достоен, честен и отговорен политик, който само за три години успява да европеизира българското училище и да внедри в образователната действителност водещи идеи на реформаторската педагогика. Утвърждава се като крупна фигура в следвоенната галерия от обществени и културни дейци. Имал е уважението, почитта и любовта както на народа, така и на хората на науката и културата и особено на представителите на изкуството.

Просветните и културните реформи на земеделското правителство са най-значителната част от цялостната му реформаторска политика, а личният принос на министър Омарчевски за тяхното осъществяване е неоспорим.

За краткия период на своето управление правителството на БЗНС и лично Стоян Омарчевски, който застава зад идеите на Читалищния съюз за създаване на библиотечно и читалищно законодателство, прави опит да реши част от проблемите на библиотеките, приемайки два важни за тях закона. Полезни за архива на българската книжнина и за комплектуването на

фондовете на народните библиотеки в София и Пловдив са направените изменения и допълнения в съществуващия „Закон за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки" (3), приет от НС на 12.XI.1920 г.

В същото заседание на НС и на същата дата е приет и „Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки" (5). В мотивите си, с които го защитава, министър Омарчевски прави компетентен исторически преглед на постиженията и съвременните успехи на библиотеките в развитите западни страни, като изтъква, че те са резултат от действието на специално библиотечно законодателство. В красноречивото си парламентарно слово той припомня ролята на българските читалища в борбите за национална и църковна независимост преди Освобождението, като с много факти разкрива мизерното им съществуване в съвременните условия и апелира пред депутатите за по-достойната им финансова подкрепа от държавата.

Омарчевски настоятелно призовава депутатите да проявят разбиране към потребностите на читалищните библиотеки, като ги подпомогнат осезателно, за да могат те действително да изпълнят мисията си на истински просветни институции.

Просветният министър доказва, че крайно незадоволителните резултати на училището още повече задължават държавата да положи грижи за създаване на достъпни народни библиотеки, чрез които да се надграждат знанията, придобити в училищата.

Убеждавайки народните представители да подкрепят проектозакона за учредяване на общодостъпни народни библиотеки, в които вижда демократични институции, работещи и за стопанския просперитет на нацията, той завършва речта си с думите: „Нека покрием страната си с тях. Народът ще ни благодари един ден за тази предвидливост. А резултатите от тяхното положително въздействие върху народа ни в скоро време ще оправдаят всички разходи и грижи, които сме иждивили за тях" (15, с. 531).

Заслуга на земеделското правителство е, че с този закон за първи път в културната история на България до средата на 40-те години на XX век държавата се ангажира и заявява готовността си да създаде система от библиотеки, предназначени за повдигане на културното равнище на цялото българско население. Приетият закон предвижда да се създадат около сто народни библиотеки – по 6 във всеки от съществуващите тогава в страната 16 окръга, но поради краткото време, през което управлява БЗНС, са учредени само народните библиотеки в Търново и Шумен, които във времето успяват да се наложат като институции със собствен авторитет, създават значими културни традиции в своите градове и до днес са водещи духовни и просветни средища в тях.

Свидетелство за желанието на Омарчевски да реши проблемите на читалищата и библиотеките им е и заповед № 2318, подписана на 8.06.1923 – само ден преди преврата на 9.06.1923 г. С нея той възлага на Васил Класанов да подготви самостоятелен законопроект за тях. Липсата на каквато и да е система в страната за професионална подготовка на библиотекари естествено води до факта, че в българските библиотеки от края на XIX век до средата на 40-те години на XX век, а и значително по-късно, попадат често случайни хора, които не са в състояние да поставят работата в тях върху научна основа и не могат да осъществят социалните им функции.

Ръководствата на ЧС многократно поставят въпроса пред МНП, но решаването му непрекъснато се осуетява както поради вечния недостиг на средства в държавния бюджет, така и поради постоянните политически борби, смяната на кабинети и министри, които рефлектират остро върху целия обществен и стопански живот, а също и върху културата, която никога не става приоритетна област в политиката на българската държава.

Едва по време на управлението на земеделското правителство, което провежда активна образователна и културна политика, с личната подкрепа на министъра на просветното ведомство Стоян Омарчевски става възможно да бъде поставено началото на първите курсове за подготовка на библиотекари – главно за работещите в читалищните и училищните библиотеки.

В доклада си до Министерския съвет № 11739 от 15 май 1923 г. Стоян Омарчевски излага редица съкрушителни аргументи за състоянието на библиотечната професия в страната. Като отбелязва, че у нас има около 800 публични (читалищни) библиотеки, подчертава, че в „страната има само 5-6 подготвени лица за уредници на библиотеките", поради което преобладаващата част от работещите в тях „нямат елементарни познания върху науката библиотекознание. А

знайно е, че както училището иска своя подготвен учител, така и библиотеката се старае да се сдобие със свой подготвен персонал. На Запад и в Америка има специални училища и факултети при университетите по библиотекознание. У нас обаче досега, в това отношение няма нищо наредено".

Затова пък по времето, в което министър Омарчевски пише своя доклад, силно развитите в индустриално отношение страни са натрупали значителен опит и традиции в подготовката на библиотекари чрез различни форми и методи.

Благодарение на Стоян Омарчевски е поставено началото на библиотечната квалификация в България. До края на 30-те години на XX век в курсовете на ВЧС и МНП, които са единствената форма за подготовка на библиотекари у нас, се подготвят около 550 човека.

Правителството на БЗНС увеличава значително средствата в бюджета на Народната библиотека по параграфа за закупуване на книги. От 15 000 лв. до 1919 г., през 1920 г. те нарастват на 200 000 лв., а през следващата 1921 г.– на 400 000 лв.

На 13.XI.1920 г. министър Стоян Омарчевски защитава законопроектите и успешно прокарва още три важни за българската книжовност закона: „Закон за детската литература" (4), „Закон за поощрение на родната литература и изкуство" (10) и „Закон за авторското право" (6). Законът за детската литература е само една страница, но благодарение на него тя е освободена от данъци и се насърчава издаването на полезни и възпитателни книги за най-малките с изящна външност. Съгласно чл. 9 на Закона за поощрение на родната литература МНП е натоварено да издава с добро оформление отбрани произведения на български автори, които всяка година раздава като подаръци на отличилите се ученици от всички училища в страната (24). Тези библиофилски издания не са пускани в продажба на книжния пазар. Между изданията, осъществени по идея на Омарчевски, са пълните съчинения на Иван Вазов в 28 тома, реализирани от големият български издател Александър Паскалев. Субсидирани от МНП, те се продават на много ниски цени, достигат и до най-затънтените села в страната. В началото на 1921 г. Омарчевски възстановява официалния орган на МНП, създаденото от К. Величков сп. „Училищен преглед", престанало да излиза от 1915 г. поради избухването на Първата световна война. Този закон е първият след Освобождението, с който се въвеждат ежегодни държавни награди за оригинални творчески постижения в областта на всички видове изкуства.

В годините от 1920 до 1923 г. са публикувани описите на славянските ръкописи и на старопечатните български книги, притежавани в народните библиотеки в София и Пловдив. Изработени от учените Беньо Цонев и Валерий Погорелов, те са отпечатани с финансовата подкрепа на земеделското правителство и за дълги години остават едни от най-значителните паметници на българската книжнина.

Със закона за авторското право се защитават правата на авторите на литературни, музикални, художествени и фотографски произведения и България за първи път се присъединява към известната Бернска конвенция от 1886 г.

С тези закони не се изчерпват областите на културните и просветните реформи на земеделското правителство и лично на Стоян Омарчевски.

За да бъде по-цялостна представата за културната политика на земеделското правителство, ще припомня, че то успешно прокарва пред НС „Закон за българския археологически институт (7), който е израз на държавната грижа и към проблемите на археологията.

Не по-малко амбициозен е и приетият „Закон за даване на концесия за постройка на здание за народна опера с концертна зала" (8), с който се цели да се реши проблемът със сградата на българската опера, отлаган от предходните български правителства.

На 25.08.1920 г. Омарчевски излага пред НС мотивите си по същия законопроект, с които убедително аргументира необходимостта от снабдяването на Операта със собствено здание, която дотогава използва салона на Народния театър. Той доказва с редица факти, че „съвместното служене в едно и също здание и за драмата, и за операта е невъзможно да продължава задълго, без да се отрази вредно върху правилния развой на двата културни института" (15).

Министър Омарчевски е близък приятел на много оперни певци, сред които е и Стефан Македонски. Те постоянно го притискат и той не може да заобиколи проблемите с народната опера и артистичния й състав. Въпреки че техният статут се дискутира от дълго време, политиците по

умел начин отлагат кардиналното решение. Ясно е, че операта трябва да бъде поставена наравно с драмата, като нея да получи държавна субсидия и да стане държавна културна институция. За да реши този важен за българското певческо изкуство проблем, през 1920 г. Омарчевски внася в НС законопроект за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение от 1909 г. Предложенията му са одобрени с царски указ № 145 от 11 юли 1921 г. В чл. 428 от закона се казва:„Народният театър в София е държавно учреждение под ведомството на МНП. Има две отделения – драматически и оперен, които действат независимо един от друг под името „Народен драматичен театър" и „Народен оперен театър" (15). С този акт Омарчевски успява да реши важните въпроси на народната опера и на артистичния й състав, членовете на който стават държавни служители и имат право на пенсии, а операта става важна държавна културна институция.

Омарчевски полага много усилия, за да превърне държавата в истински меценат на всички видове изкуства, а творците да станат обект на специално държавно внимание и грижи! Показателно за тези негови идеи е организираното лично от него през 1920 г. и превърнало се в национален празник честване на Иван Вазов по случай 70 години от рождението му и 50 години литературно творчество, както и дарените на народния поет 100 000 лв., освободени от всякакви данъци и повинности. Грандиозното юбилейно тържество на Иван Вазов се провежда в Народния театър на 24.X.1920 г. Стоян Омарчевски поднася поздравителния адрес от името на правителството.

На организираните юбилейни тържества в Пловдив Иван Вазов не присъства, но на 21.XI.1920 г. той пристига в града, за да изрази лично благодарностите си към пловдивското гражданство за оказаната му чест. В дните, през които е в Пловдив, той е придружен от министъра на просвещението Стоян Омарчевски, проф. С. Романски, Елин Пелин, Стилиян Чилингиров и много висши държавни служители.

Само няколко дни след смъртта на Иван Вазов, на 22 септември 1921 г., министър Стоян Омарчевски внася в Народното събрание обширен доклад с мотивите за превръщането на Вазовия дом в музей. Пет години по-късно, на 26 ноември 1926 г., официално е открит първият български литературен музей, съществуващ и днес, а първият му уредник е Елин Пелин.

От името на правителството на БЗНС той организира юбилейни чествания на Стефан С. Бобчев, Цанко Церковски (14, с. 39-42), Елин Пелин, Ана Карима, Кр. Сарафов, Сава Огнянов, Иван Мърквичка и др. Урежда пенсиите и помощите на писатели, актьори и художници с национално значение, между които са Йордан Йовков, Теодор Траянов, Сергей Румянцев, Антон Страшимиров, Кирил Христов, Стоян Михайловски, Антон Митов, Ярослав Вешин и др. По негова идея у нас са пренесени тленните останки на Пенчо Славейков и Петко Тодоров и са погребани в Родината им.

Ако през 1910 г. министър Никола Мушанов създава Държавното музикално училище в София, то със Закона за народното просвещение от 1921 г. министър Стоян Омарчевски постановява откриването на Музикална академия, чиято структура включва два отдела: общ с двегодишен курс на обучение и специален с тригодишен образователен курс. На 9 юли той участва в тържеството по случай нейното откриване.

Още през 1911 г. преподавателският състав на Държавното рисувално училище, създадено през 1896 г. от министър К. Величков, изпраща в МНП проект за развитието му, в който иска то да се преобразува в Академия на изкуствата. Десет години по-късно, през 1921 г. по предложение на Стоян Омарчевски Държавното рисувателно училище е преобразувано в Художествена академия (9).

По силата на Закона за народното просвещение от 1921 г. към Софийския университет са открити два нови факултета – ветеринарен и богословски, а към Медицинския факултет са открити две нови специалности – стоматология и фармация. Създадена е Катедра по приложна химия (9).

Пак по силата на същия закон през 1921 г. в София е създаден Свободният университет за политически и стопански науки (СУПСН), който е вторият университет, открит в България, с три отдела: дипломатическоконсулски, административно-финансов и търговско-стопански, които са предшественици на днешния Финансово-счетоводен факултет към Университета за национално

и световно стопанство. Създателите на Университета се ръководят от мисълта, че на България й е необходимо висше училище, което да дава знания в областта на стопанските, финансовите, административните и обществените науки. Целта е да се подготвят висококултурни граждани, добри общественици, вещи специалисти за българския обществен и политически живот, администрация, финанси, за индустриално-търговското, застрахователното и кооперативното дело, дипломати, консули, публицисти и др.

За първи ректор на новия университет Стоян Омарчевски назначава големия български учен проф. Стефан С. Бобчев – един от първостроителите на българската юридическа наука, държавник, политик, депутат и министър, който дължи блясъка на своята дългогодишна и ползотворна кариера на трудолюбието и родолюбието си.

Затова на 8 май 1921 г. по време на честването в Народния театър на 50-годишнината му книжовна и обществена дейност министър Омарчевски, връчвайки му орден „Александър II"– първа степен, казва за него:„Рядко може да се посочи по-голямо трудолюбие, по-голяма продуктивност, поголяма преданост в служба на народа".

Благодарение на министър Омарчевски през 1921 г. е открито и Висшето търговско училище във Варна. Лично открива над 250 училища в села, в които никога не е имало такива.

Идеята на видния учен и бивш министър на МНП проф. Ив. Д. Шишманов за създаването на Музей на Народния театър е безрезервно подкрепена от Иван Вазов, Васил Кирков, Иван Попов, Адриана Будевска, Стоян Бъчваров, Гено Киров и други изтъкнати личности в националната ни култура, но поради различни причини тя се осъществява едва през 1923 г., когато министърът на просвещението Стоян Омарчевски издава заповед за неговото създаване.

В съществуващия и днес Музей на Народния театър са съхранени хиляди документи, разкриващи богатото минало и достойното настояще на една от първостепенните културни институции на страната ни.

Министър Омарчевски полага особени грижи и за развитието на токущо започналото създаване на филмовата индустрия у нас. Правителството сключва споразумение с фирмата „Луна филм" за съвместно изграждане на филмови съоръжения. Заснет е и филмът „Под старото небе" по едноименната творба на Цанко Церковски.

С името на Стоян Омарчевски се свързва и създаването на националния празник -Денят на народните будители.

Първото неофициално честване на празника е осъществено през 1909 г. в Пловдив.

По-късно, след жестокия край на Първата световна война и втората национална катастрофа, в страната настъпват национален погром, духовна разруха и всенародна покруса. Рухват и възрожденските идеали. Появява се реална заплаха от разпадане на националната ни ценностна система.

Министерството на народното просвещение е усещало духовния срив, който преживява младото поколение, тласкащ учащата се младеж към „леки и безпътни увлечения, към забрава на „главната своя цел – да учи, да работи за своите бъднини". По това време на власт е правителството на А. Стамболийски, което води политика за мобилизиране на силите на обществото и за повдигане на националния дух. За целта се издигат в култ идеите на възрожденската епоха и примерът на личностите, пробуждали народа чрез слово и оръжие, воювали за вярата, езика и българската свобода. Всичко това кара министъра на народното просвещение – млад и енергичен човек, да внесе през 1920 г. в Народното събрание законопроект за поставяне на бюстовете на заслужили българи в централната алея на Борисовата градина. Наскоро след това законопроектът е гласуван и става Закон за увековечаване на паметта на именити българи, член 1 на който гласи:„Бюстовете на българи с установени заслуги към Родината от Възраждането до наши дни да се изработят на конкурс от български ваятели и преведени в мрамор или отляти в бронз, да се поставят в Борисовата градина" (1).

Първият паметник, изработен от големия български скулптор Иван Лазаров, е на проф. Марин Дринов – създателя на БКД, първия директор на народното просвещение в Източна Румелия, вградил делата си и в създаването на първата държавна културна институция – Народната библиотека в София, станала нова столица на страната по негово предложение. Вторият паметник, поставен в Борисовата градина, е на големия книжовник Нешо Бончев – също

от Панагюрище.

Стоян Омарчевски е в основата и на идеята за създаването на празника на будителите. Според Никола Балабанов тя му е внушена от обикновен селянин, който му писал в писмо, че трябва да отдаваме почит на „големите българи"– Левски, Ботев, Каравелов... „Те са ни спасили и направили народ, тях трябва да почитаме, от тях само ще се научим как да се оправяме и сега и утре, ако дотрябва..." Така пишел анонимният автор (18).

Омарчевски възприел идеята, а името на празника на народните будители подсказва проф. Боян Пенев.

За честването е избрана датата 1 ноември, Денят на рилския чудотворец св. Иван Рилски, покровител на българския народ. Този празник трябвало „да увековечи паметта на великаните на непобедимият български дух, на творците на родната реч, мисъл и историческа слава, на големите ни дейци за народното ни пробуждане, за да служат за назидание и пример на поколенията" (23).

А титаните на духа отдавна са познати и уважавани от българския народ... Плеядата на будителите започва с Паисий Хилендарски и неговата „Славянобългарска история". Преминава през светлите умове на книжовници, на заможни българи, инвестирали сили и средства в създаването на училища за българските деца и храмове в подкрепа на вярата. В първите редици се нареждат десетките борци за национално освобождение, хората на образованието, науката и културата, допринесли за духовното развитие на България. Сред тях са и създателите на Българското книжовно дружество (бъдещата БАН).

Ето защо на 28 юли 1922 г. МНП изпраща „До Господина Ректора на Университета, г.г. директорите на Художествената и Музикалната академия, Учителските институти, средните училища (реални, педагогически и специални училища), окръжните училищни инспектори и директорите на филантропическите институти" огненото окръжно №17743, носещо подписа на Стоян Омарчевски. В него той мотивира решението на МНП да обяви 1.XI. за Ден на народните будители. Великата историчност на този документ е основание да припомним част от неговия впечатляващ текст: „До преди войната образованието и възпитанието в нашите училища бе насочено към едно планомерно и системно развитие сред учащата се младеж на национални и отечествени добродетели, от една страна, и на граждански и културни, от друга. Любов и почит към старинно българското, благоговение пред дейците и строителите на нашето национално дело, старание и съревнование към доброто и хубавото, увлечение в идеалното – бяха мили, симпатични явления, които със своята същност трогваха и правеха живота приятен, съдържателен и високо смислен. Тия добродетели, насаждани в душите на поколенията в продължение на цели десетилетия, бидоха основно разклатени от отрицателните резултати на войните преди всичко в самото общество, а от там и отражението на отрицателни прояви сред учащата се младеж. Последната се увлече от всекидневното, забавителното и лекото в живота; волност, безгрижие и лекомислие обладаха душата й, и лека-полека тя се отдалечи от ценното и същественото в живота и миналото. А в полумрака на нашето минало се откриват големите фигури на редица велики българи, които с необикновено увлечение и с една завидна самопожертвувателност са служили на своя народ, които не са пожалили ни сили, ни младост, за да положат основите на нашия културен и политически живот. От Паисия насам до наши дни се редят светлите и лъчезарни образи на големи културно-обществени дейци, далечни и близки строители на съвременна България. Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, братя Миладинови, Сава Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев, Левски, Караджата, П. Р. Славейков, Иван Вазов и мнозина още големи и малки строители на нашето възраждане и освобождение, както и големите фигури на политико-обществени и културни дейци след освобождението са завещали на поколенията своите несъкрушими, светли дела, които трябва да се сочат като примери, като образци на бляскаво изпълнен отечествен и национален, културен и граждански дълг. Стореното от тях ни удивлява, трогва, възнася; то окриля нашия дух; то му дава полети и творчество; то говори на сърцето и душата със силата и блясъка на идеала, с обаянието на обикновеното.

Нима трябва да забравим всичко това? Нима трябва да снемем поглед от това минало, в което имаме толкова светли образи, които като факли вечно осветяват нашия живот, та да се отдадем на един безцелен и безидеен живот? Напротив, първата наша грижа е да обърнем погледа на нашата младеж към всичко ценно и светло от нашето минало и да я приобщим към това

минало, за да почерпи тя от него бодрост и упование, сила и импулс към дейност и творчество. Нашата младеж трябва да знае, че животът само тогава е ценен, когато е вдъхновен от идейност, от стремеж; само тогава животът е съдържателен и смислен, когато е обзет от идеализъм, когато душите и сърцата трептят за хубавото, националното, идеалното, а това е вложено в образите и творенията на всички ония наши дейци, които будиха нашия народ в дните на неговото робство, които го водиха към просвета и национална свобода през епохата на възраждането и които му създадоха вечни културни ценности през неговия свободен живот.

За да се възбуди, следователно, у нашата учаща се младеж и изобщо в младите наши поколения здрав, дълбок, смислен интерес към дейците на нашето минало, към просветните политическите и културни дейци на нашия национален живот – интерес, който за сега се засяга случайно, било само от учителите по история и български език, било от отделни обществени дейци, Министерството на народното просвещение определя деня 1 ноември, деня на св. Йоана Рилски за празник на българските будители, за празник, да го наречем, на големите българи, който да се превърне в култ на българския народен гений: отдавайки почит към паметта на народните будители. Нека по-често си спомняме техните имена и техните дела, нека по-често посочваме техните стремежи, та да можем и по-дълбоко да разберем, че има нещо в нашата страна, в нашия народ, което е карало толкова българи да умират за него, че думата отечество не е само понятие без стойност, а че има в него нещо, което заслужава всички наши жертви и усилия. Да направим делото на нашите бащи и деди наша гордост и наша амбиция! По отношение на това, как да се организира празникът, предоставя се пълна свобода на учителските съвети, които все пак трябва да имат предвид: 1) на тоя празник трябва да се дава по възможност по-тържествен характер, за да може да се повлияе в горния смисъл на младежта и гражданството, така че празника да не остане само училищен, но и да стане общо национален в истинския смисъл на думата, и 2) празника да се урежда с оглед на местните събития и местните дейци, като на последните се отдава нужната почит, нужното внимание за назидание, подем и вдъхновение на поколенията. Министър: Ст. Омарчевски Главен секретар: Д-р Ф. Манолов" (20).

Така 1 ноември е определен за официален народен празник в чест и памет на заслужилите българи „за празник на българските будители, ден за отдаване на почит към паметта на големите българи, далечни и близки строители на съвременна България".

По този повод на 13.XII.1922 г. XIX ОНС приема Закон за допълнение на Закона за празниците и неделната почивка (12), според който „Първи ноември да се празнува като всенароден празник на заслужилите българи". В мотивите към закона Стоян Омарчевски отбелязва, че 1.XI. трябва „да стане един постоянен национален празник в памет на всички труженици за българското национално и просветно-културно възмогване и преуспяване на българския народ" (12). Цар Борис III подписва Указа за този закон на 3.II.1923 г. и денят 1.XI. е обявен за общонационален празник в памет на заслужилите за Отечеството си българи.

Не случайно за Ден на народните будители е приета датата 1 ноември, която не е обикновена дата от календара. На този ден според тогавашния Григориански календар се е празнувал денят на св. Йоан (Иван) Рилски Чудотворец, който се почита като покровител на българския народ. Целта на празника била да се прослави делото на св. Иван Рилски, на светите братя Кирил и Методий, на Йоан Екзарх, на св. Евтимий – патриарх Търновски, а славните възрожденски дейци: преподобни Паисий Хилендарски, св. Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Васил Априлов, Георги Раковски, Васил Левски, Христо Ботев и на още десетки дейци на просвещението и националноосвободителното движение.

С ново окръжно на МНП Стоян Омарчевски апелира да се даде „външен вид" на увековечаването на паметта на будителите, чрез строителство на паметници „на подобающи места из България" и издаване на биографиите им, които да се „пръснат из населението" в страната.

Във Варна това вече е направено 10 години по-рано. На 27 юли 1911 г. в Алеята на Възраждането в Морската градина е открит паметникът на Христо Ботев – първият от поредицата на великите българи. Той е дело на комитета „Българско възраждане", чиято основна цел е „да въздигне във Варненската морска градина 22 паметника, от които 20 на български деятели от Възраждането насам до Освобождението" (23)

По нареждане на МНП новият празник е отпразнуван за първи път в столицата много

тържествено на 1 ноември 1922 г. В катедралната църква „Св. Неделя" литургията отслужил Охридският митрополит Борис. След отпуса на литургията той произнесъл дълга и много съдържателна проповед за живота и делото на св. Иван Рилски, като сравнил съвременната епоха с неговата и подчертал сходните моменти в тях. Направил и характеристика на дейците на народната просвета от Българското възраждане като самоотвержени и безкористни водачи на българския народ, които са следвали завета на св. Иван Рилски:„С Бога напред! С Бога към нови възходи! С Бога и винаги с Бога към просвета и добро, към творчество в живота!" В края на словото си той изтъкнал от какви народни дейци се нуждае днес българския народ за своите добри бъднини (22).

След това митрополит Борис отслужил панихида за „блаженопочиналите родолюбиви дейци, трудили се за благото и ползата на Св. Българска църква, за просветата и възраждането на българския народ".

След панихидата, следвайки програмата, на площада пред църквата е извършен и благодарствен молебен Богу за милостта и благодеянията , които Той е сторил на българския народ. На молебена сред голямото множество от хора присъствали министърът на просвещението Стоян Омарчевски, персоналът на министерството, оглавявано от него, живите църковно-народни дейци, между които и д-р Христо Стамболски (22).

Празникът на народните будители сред българската колония в Цариград за пръв път е бил празнуван по най-тържествен начин през 1923 г. Тогава едновременно е бил и храмовият празник на екзархийския параклис в квартал Шишли, носещ името на св. Иван Рилски. Сутринта в параклиса е отслужена архиерейска литургия от Велешкия митрополит Борис. На нея присъствали управляващият българската легация генерал Тодор Марков, генералният ни консул Атанас Яранов, д-р Петър Лазаров от Българската болница и др. Проповед произнесъл архимандрит д-р Антим Шивачев.

След църковния отпус имало и литературно утро, на което пял ученически хор, дирижиран от учителя Бойчев – преподавател в българското училище „Екзарх Йосиф Първи", а учителят Ив. Д. Стойнов изнесъл хубава и съдържателна сказка за делата на българските дейци в Цариград. В края на утрото говорили митрополит Мелетий и генерал Марков (22).

През 1924 г. празникът на народните будители е честван с тържествена литургия, отслужена от Левкийския епископ Варлаам в новоосветения хрампаметник „Св. Александър Невски". След литургията на площада пред храма е отслужен и молебен от Пловдивския митрополит Максим – по това време заместник-председател на Светия синод. На празника присъствали министърпредседателят проф. Александър Цанков, министри, представители на Двореца, депутати, общественици, ученици от всички столични училища. След това ученици и учители манифестирали по главните улици на столицата, пеейки патриотични песни.

В органа на Българската православна църква „Църковен вестник" от 13 ноември 1926 г. бъдещият академик проф. д-р протоирей Иван Гошев пише: „Преди няколко години малцина си спомняха за народните будители, а още по-малко бяха онези, които взимаха участие в празненствата, устройвани в тяхна чест. Обаче последните национални катастрофи ни накараха да се стреснем и да хвърлим поглед на славното ни минало, за да търсим там опора за нашия народ. В това минало ние намерихме забравените велики народни будители и в тяхна чест преди няколко години бе определен специален ден за прослава. И без преувеличение можем да кажем, че 1 ноември, Денят на народните будители, днес е един от най-големите национални празници" (17).

От началото на 30-те години на миналия век Денят на народните будители се отбелязва с тържествен парад с портретите на дейците от Възраждането и с училищните знамена.

От 1922 до 1944 г. Денят на народните будители е общонационален празник с голямо културно и патриотично значение. С годините този ден става празник за всеки, който по някакъв начин се е борил за съхранението и развитието на родните морални ценности, самосъзнание и култура. След политическата промяна на 9.IX.1944 г. той отпада от списъка на празниците с мотива, че се „дублирал" с деня на светите братя Кирил и Методий. След 45-годишна забрава, по инициатива на Общонародното сдружение „Мати България" и преди всичко на неговия председател д-р Петър Константинов, празникът беше възстановен на 1 ноември 1990 г. Със

Закона за допълнение на Кодекса на труда, приет от 36-ото НС на 28 октомври 1992 г., празникът на народните будители беше официално възобновен.

По предложение на Съюза на учените в България той стана и ден на учените, защото първият акт на българската държавност всъщност е отпреди Освобождението и е свързан със създаването на организираната българска наука – на Българското книжовно дружество (1869 г.), което през 1911 г. със закон беше преименувано в Българска академия на науките. Защото науката, заедно с църквата и училището, подготви пробуждането на българската нация и създаването на новата ни държава. Защото главно на учените се дължи фактът, че в областта на духовността и познанието България отдавна има своята европейска и световна конвертируемост и отдавна е част от общото научно европейско пространство.

Със своята многостранна народополезна дейност Стоян Омарчевски, който за девиз в живота си е имал работата и служенето на Отечеството, за житейски път – правдата, за идеал – възвишеното и доброто, успешно работи за изграждането на държавнически, национални, нравствени и културни добродетели сред учащите се, учителството и гражданството.

Достойните му дела, посветени на Отечеството, ни дават основание да го наредим заслужено в редиците на големите българи, които в годините след Първата световна война, сред разрухата и безнадеждността, коват модерни закони, създават редица учебни и културни институции, които дават тласък и нов облик на цялостния духовен и културен живот в страната. Без да изчерпвам всичко, което може да се каже за делата на Стоян Омарчевски, трябва да се признае, че той оставя значими следи в духовния и културния живот на България, а името му е една голяма страница в нашия политически и обществен живот, в който днес – за съжаление, липсват личности от неговия ранг.

Библиография

1 1920. **Законопроект** за поставяне на бюстовете на заслужили българи в централната алея на Борисовата градина. // Стенографски дневници на Народното събрание.
2 1920. **Закон** за строене на училищни здания. // Държ. вестн., № 81, 14 юли 1920, с.1–2.
3 1920. **Закон** за депозиране на печатни и литографни произведения в Народните библиотеки. // Държ. вестн., № 195, 29 ноем. 1920, с. 3–4.
4 1920. **Закон** за детската литература. // Държ. вестн., № 195, 29 ноем. 1920, с. 2–3.
5 1920. **Закон** за учредяване на достъпни народни библиотеки. // Държ. вестн., № 195, 29 ноем. 1920, с. 4–5.
6 1921. **Закон** за авторското право. // Държ. вестн., № 86, 20 юли 1921, с. 1– 5.
7 1921. **Закон** за Българския археологически институт. // Държ. вестн., № 83, 16 юли 1921, с. 1.
8 1921. **Закон** за даване концесия за постройка на здание за народна опера с концертна зала и ресторант в гр. София. // Държ. вестн., № 131, 10 септ. 1921, с. 1–2.
9 1921. **Закон** за изменение и допълнение на Чл. 1, 2, 3, 6, 8, 10 и пр. от Закона за народното просвещение и чл. 1–11 включително от Закона за Държавното музикално училище. // Държ. вестн., № 87, 21 юли 1921, с. 1– 22.
10 1921. **Закон** за поощрение на родната литература и изкуство. // Държ. вестн., № 134, 14 септ. 1921, с. 2–3.
11 1922. **Закон** за общ български правопис. // Държ. вестн., № 5, 6 април 1922, с. 1.
12 1923. **Закон** за допълнение на Закона за празниците и неделната почивка. // Държ. вестн., № 267, 28 февр. 1923, с. 1.
13 1921. **Омарчевски**, Стоян. Отчет на министъра на народното просвещение... за дейността на министерството от 20 май 1920 г. до 1 април 1921. – София: Държ. печ., 1921. – 365 с.
14 1921. **Стамболийски**, Александър, Стоян Омарчевски и Райко Даскалов. Речи, произнесени от министрите... по случай 30-год. юбилей на поета и обществения деец Цанко Церковски на 16 окт. 1921 г. вс. Бяла черква и отговор на юбиляра.– София, 1921. – 50 с.
15 1922. **Дневници** на XIX ОНС, 1920: Кн. 1. – София, 1922, с. 539–541.

16 1923. **Омарчевски**, Стоян. Доклад до Министерския съвет № 11739 от 15 май 1923 г. // Читалищни вести, №. 5, 1 юни 1923, с. 4.
17 1926. **Гошев**, Иван. Патронният празник на Софийската духовна семинария. // Църк. вестник, № 38, 13 ноем. 1926, с. 420.
18 1934. **Балабанов**, Никола Т. Народните будители. // Завети, 1934, № 15– 16, с. 210.
19 1941. **Нурижан**, Жорж. Стоян Омарчевски почина. // Лит. глас, № 507, 19 март 1941, с. 2.
20 1943. **Сборник** с отбрани окръжни от Освобождението до края на 1942 г. Т. 1. – София, 1943, с. 892–894.
21 2000. **Колев**, Йордан. Министрите на народното просвещение. Константин Величков.– Благоевград, 2000, с. 16.
22 http: // dveri.bg
23 http: // more.info.bg
24 http: // zemedelskozname.com